

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ВЧЕННЯ І БОГОСЛОВСЬКОЇ ОСВІТИ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В КИЇВСЬКИЙ ПЕРІОД

Василь Михайлович ПОПОВИЧ

Доцент кафедри „Соціальної роботи“ Запорізького національного
технічного університету

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасні виклики перед українським суспільством пов'язані з посиленням секуляризаційних і глобалізаційних процесів, які відображаються на житті всього соціуму. Поступове пробудження релігійної свідомості, відновлення духовності невід'ємно пов'язане із відродженням православ'я в Україні, що виступає фактором гармонізації суспільних відносин. В той же час перед суспільством (завдяки бурхливому розвитку науки, техніки, інформаційних технологій) постають гострі проблеми соціального, політичного, економічного і культурного характеру, вирішення яких потребує не тільки зусилля різних соціальних інститутів, але й відповіді Церкви на виклики постіндустріальної, інформаційної епохи.

Сьогодні є підстави говорити про виокремлення у православ'ї таких векторів, як лібералізм, консерватизм та навіть фундаменталізм, представники цих орієнтацій бачають різні моделі розвитку православної Церкви в умовах сучасності. Наука має теоретичні розробки моделей адаптації релігійної традиції до умов сучасності. Так, англійський соціолог Д.Коглі поділяє ці моделі на модернізовану, ізоляціоністську та „аджорнаменто“. Суть першої полягає в тому, що вона відкидає догматичну частину релігії як таку, що застаріла, але концентрується на етичній частині. Друга модель – свідомо ізоляція від сучасного світу, яка включає три різновиди самоізоляції: повну (спроба існувати поза суспільством), культову (концентрація на екзотичних елементах традиційних релігій) та ізоляцію у гетто (замкненість і корпоративність із налаштуванням на зміну навколишнього світу у свій спосіб). Третя модель – „аджорнаменто“, тобто

осучаснення, її реалізацією є програма, накреслена Другим Ватиканським собором⁹⁹.

Сучасне православ'я також починає частіше акцентувати увагу на соціальній складовій релігії. Найбільш виразним підтвердженням активного звернення у бік соціальної складової православ'я є прийняття документів, які відображають соціальне вчення християнства („Основи соціальної концепції Російської Православної Церкви“¹⁰⁰, „Церква і світ на початку третього тисячоліття“ – Декларація ювілейного помісного собору Української Православної Церкви Київського Патріархату¹⁰¹, „Основи соціальної концепції Української Православної Церкви“¹⁰²). В них зроблено спробу надати відповідь на найбільш актуальні проблеми глобалізованого соціуму. Слід зазначити, що під соціально-філософською доктриною християнства розуміють сукупність філософських і богословських поглядів щодо пізнання сутності та устрою суспільства, а також систему норм соціальної взаємодії, які випливають із цього пізнання й реалізуються в конкретних суспільних умовах.

Сьогодні актуальною проблемою виступає процес посилення секуляризації церковно-релігійного середовища, деформація морального ідеалу священнослужителя і як наслідок дискредитація Церкви в суспільстві як носія моральності і духовності. З появою задокументованих соціальних вчень (соціальних доктрин) християнських конфесій (УПЦ МП, УПЦ КП, КП, УГКЦ) особливого значення набуває проблема їх імпліфікації та інкорпорації в систему богословської освіти. Соціальне вчення Української Православної Церкви – це базовий документ, це довгострокова програма суспільного служіння Церкви, яка спирається на православне, богословське осмислення положення Церкви в плюра-

⁹⁹ МАРЧИШАК А. 2004. *Трансформація поглядів православ'я на місце Церкви у суспільному житті* / А. Марчишак // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Випуск 203-204. Філософія. – Чернівці, 2004, s. 75–80.

¹⁰⁰ Основи соціальної концепції Русской Православной Церкви / Офіційний сайт Московського патріархату [Електронний ресурс] – Режим доступу до журн.: <http://www.patriarchia.ru/ua/>.

¹⁰¹ Церква і світ на початку третього тисячоліття. 2001. Декларація Ювілейного Помісного Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2001

¹⁰² Основи соціальної концепції Української Православної Церкви. 2002. К.: Інформаційно-видавничий відділ УПЦ, 2002.

лістичному секулярному суспільстві. Соціальне вчення виступає як закріплене положення про ставлення Церкви до суспільно-значимих проблем і дій Церкви по відношенню до них, і тому є змістовною складовою богословської освіти, підготовки студентів духовних навчальних закладів до служіння, формування їх моральної особистості (в ціннісно-духовному вимірі) і суспільно-громадської позиції не тільки як клірика, але й члена суспільства.

Чи не тривалішу традицію має богословське тлумачення соціальної доктрини (соціального вчення) християнства. Православна церква під соціальною доктриною розуміє „всеохопну концепцію, яка відображатиме загально-церковний погляд на питання церковно-державних відносин та проблеми суспільства загалом”¹⁰³ або ж „...довготривалу програму суспільного служіння Церкви, яка спирається на православне богословське тлумачення становища Церкви в плюралістичному секулярному суспільстві”¹⁰⁴. В цих визначеннях головний акцент робиться на церкві як на суб’єкті соціального вчення.

Більш ґрунтовний підхід до дефініції даного поняття притаманний католицькій церкві, яка розглядає пізнання сутності та устрою людського суспільства в конкретних суспільних відносинах¹⁰⁵. Тобто соціальна доктрина Католицької Церкви є точним формулюванням результатів ретельного роздумування про складні реалії людського існування у суспільстві і в міжнародному контексті, у світлі віри і церковної традиції. Основна мета соціального вчення Церкви полягає в інтерпретації цих реалій, визначення їх відповідності чи відхилення від Євангельського вчення про людину та її покликання як земного так і трансцендентного, зокрема, окремий наголос ставиться на християнській поведінці особи. Втім вищезазначене поняття в католицизмі, на відміну від православ’я, обмежується чіткими хронологічними рамками і стосується сукупності вчень та настанов, запропонованих Церквою в соціальній царині протягом останнього століття, починаючи з енцикліки „*Rerum novarum*” (1891р.) Лева

¹⁰³ Основы социальной концепции Русской Православной Церкви / Офіційний сайт Московського патріархату [Електронний ресурс] – Режим доступу до журн.: <http://www.patriarchia.ru/ua/>

¹⁰⁴ Pozri tamže, s. 6.

¹⁰⁵ Компендіум соціальної доктрини Церкви. 2008 .К.: Кайрос, 2008.

XIII¹⁰⁶. Важливо, що в названих визначеннях увага акцентується на загальних та специфічних якостях соціального вчення християнства. Тому, на наш погляд, сукупно вони достатньо адекватно відображають зміст поняття „соціальне вчення церкви“.

Як зазначає Н.Іщук, особлива складність полягає у пошуку сучасної наукової дефініції поняття „соціальна доктрина“ (соціальне вчення) християнства¹⁰⁷. Справа в тому, що в сучасній академічній літературі, з огляду на багатоаспектність цього поняття, воно тлумачиться в єдності з соціальною етикою християнства, що дозволяє говорити про „соціально-етичне вчення християнства“ або ж про „соціальний аспект етичного вчення християнства“. Додамо також, що в сучасній науковій літературі поняття „соціальна доктрина“ та „соціальне вчення“ вживаються як синоніми, які, однак, мають певний змістовний відтінок. Разом з цим, у вітчизняній філософській літературі під доктриною розуміють найбільш концептуалізовану форму існування ідеології, яка безпосередньо орієнтована на практичну дію, втілення в життя, дотримання в повсякденній поведінці та може існувати у вигляді конкретного документа.

Отже, соціальна доктрина виконує функцію поєднуючої ланки поміж двома рівнями релігійної свідомості – повсякденним та теоретичним (богословським), є найефективнішим засобом впливу на великі маси віруючих, одним з найавторитетніших джерел релігійної інформації. Головною метою, яку формулюють творці соціальних концепцій християнських Церков є євангелізація (реєвангелізація) сучасного суспільства. Отже, соціальне вчення є уявлення Церкви про суспільний ідеал і судження про сучасне суспільство.

Сучасним вітчизняним релігієзнавством соціальна доктрина християнства визначається як сукупність богословських поглядів щодо різних сторін суспільних відносин: політичних, правових, економічних. За допомогою соціальної доктрини Церква декларує активну участь

¹⁰⁶ ЯРОЦЬКИЙ П.Л. 2003. Соціальне вчення церкви за умов глобалізації / П.Л. Яроцький // Людина і культура в умовах глобалізації. Збірн. наук, статей. – К.: Парапан, 2003, s. 321–329.

¹⁰⁷ ІЩУК Н.В. 2010. Соціальне вчення християнства як теоетика та теoантропoлогія / Н.В. Іщук // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН. - К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 30, s. 225–231.

християнина в мирських справах.

Таким чином, в рамках даного дослідження розвитку соціального вчення Православної Церкви (і історичному аспекті) соціальне вчення є сукупністю богословських поглядів на сучасні проблеми суспільства, моральний ідеал християнства, політичні, правові та економічні аспекти функціонування соціуму. Соціальне вчення Православної Церкви виступає як відповідь викладам глобалізації і секуляризації людського суспільства і відносин. Як певний документ соціальне вчення Православної Церкви (а також інших християнських конфесій) був оформлений в ХХ столітті, тому для розуміння його сутності і змісту виникає необхідність ретроспективного аналізу генези і формування соціального вчення (соціальної доктрини) в різні періоди розвитку Православної Церкви.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу соціального вчення християнства присвячено багато наукових праць. Так, за радянських часів різні аспекти соціального вчення православ'я з критичних позицій розглядалися в працях М.Гордієнка, В.Долі, Є.Дулумана, М.Копаниці, М.Короткова, Н.Костенка, Н.Краснікова, П.Курочкіна, М.Новікова, В.Танчерата інших. Філософсько-богословський синтез у царині соціальної етики належить відомим філософам і богословам ХХ ст. В.Екземплярському, М.Олесницькому, П.Светлову, Н.Стелецькому, П.Столярському, Н.Янишеву. Сучасний погляд на місце християнської моралі в соціальній дійсності розробляється представниками різних християнських традицій: митрополитом Дамаскіном (Папандреу), отцем І.Меєндорфом, єпископом Каллістом (Уером), Х.Яннарасом, дияконом А.Кураєвим та іншими.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження – розглянути особливості розвитку і концентуального становлення соціального вчення Православної Церкви в Україні в Київський період існування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Період Київської Русі - існування єдиної Київської митрополії. Після Хрещення Русі візантійське християнство поступово розпосюджувалося на території розселення слов'ян, поширюючи візантійські обряди і традиції віросповідання. В соціальному аспекті візантійське християнство (концепція візантизму) поступово було інкорпоровано в систему церковно-державних відносин, поглядів на владу і священство („богу – богово, кесарю – кесарево“) та їх

взаємодію, на побутову сферу людських стосунків. На нашу думку, цей процес був не простим копіюванням візантійської моделі, перейняттям поглядів Церкви на суспільство, але й культурним і ментальним синтезом східного християнства і слов'янської цивілізації, поєднанням Віри і слов'янської душі, що в подальшому сформувало специфіку православного християнства в Київській Русі. В сучасному релігієзнавстві ці особливості набули наукового осмислення в концепції київського християнства або київського православ'я.

Київське християнство – це наукове поняття із чітко означеним змістом: як схрещення східного християнства із західним на ґрунті передхристиянської культури придніпрянської Русі – України. Київське християнство було дійовим чинником створення виразного духовного обличчя українця як самодостатнього етнічного суб'єкта вже наприкінці XI ст. Упродовж кількох століть Церква заступала українському народові втрачену державну владу і, по суті, була єдиною репрезентативною установою, що виконувала функції етнозбереження і самоідентифікації української нації. Феномен Київського християнства зумовлюється своєрідністю його світоглядно-релігійних засад, закладених у „Слові про Закон і Благодать“ митрополита Іларіона, „Посланні до смоленського пресвітера Фоми“ митрополита Климента Смолятича, „Посланні до братії“ Луки Жидяти, „Пам'яті і похвалі Володимирові“ Якова Мніха, „Повісті временних літ“ і „Житті Феодосія Печерського“ Нестора, „Києво-Печерському патерику“¹⁰⁸.

Як зазначає релігієзнавець П.Яроцький, Київське християнство „не сприймало візантійської теократії, цезаропапізму, не надавало виключної уваги специфічним формам візантійської набожності, буквалізму, ритуалізму, що згодом знайшли сприятливі умови для розвитку на ґрунті Московського християнства“¹⁰⁹. А на думку О.Сагана, Київське християнство – це переломлені через призму особливостей національної духовності, передуючих релігійних традицій українського етносу, його

¹⁰⁸ САГАН О. 2001. *Національні прояви православ'я: український аспект* / О. Саган. – К.: Світ знань, 2001, с. 255.

¹⁰⁹ САГАН О. 2001. *Національні прояви православ'я: український аспект* / О. Саган. – К.: Світ знань, 2001, с. 368.

історичного буття і самотутньої культури і ввібрані у ролі ідентифікаторів його духовності християнське віровчення і культ, організація церковного життя. Специфіка Київського православ'я проявлялась насамперед в самотутності організації обрядово-культової сфери, мистецького оформлення церковно-релігійного життя, а також оригінальному прочитанні деяких канонічних засад християнського вчення¹¹⁰.

Відомий дослідник Є.Харьковщенко визначив настурні особливості київського християнства¹¹¹ : християнський універсалізм, толерантне ставлення до різних релігійних центрів на Сході і Заході, несприйняття месіанства будь-якої церкви, візантійського цезарепапізму і римського папоцезаризму, ранньохристиянська орієнтація, паулінізм як форма заперечення богообраності будь-якого народу і відповідно церковного імперіалізму, вироблення власного слов'янського обряду, патріотичність і софійність.

Отже, в основі релігійності Київської Русі лежить софійна традиція, що розроблялася ще в дохристиянський період (Сократ, Парменід, Платон) і знайшла своє відображення у працях видатних теоретиків християнства (Афанасій Великий, Григорій Богослов, Григорій Ниський, Макарій Великий). Київське християнство через софійний підхід, вважало, що віра і спасіння ґрунтуються не на аскетично-чернечому спогляданні або логічно-розсудкових конструкціях, а на активному релігійному житті як продовженні творіння.

Як вектор соціального вчення євангелізм київського християнства був зорієнтований на ту традицію в ранньому християнстві, яка пов'язана з діяльністю апостола Павла. Паулінізм перетворив єдність і рівність всіх людей у Христі на основний принцип – універсальність християнства. Стратегія паулінізму щодо церкви і держави та їх взаємовідносин ґрунтувалася на принципах: з одного боку, незалежність внутрішнього життя церкви від держави, а з другого – ідея богостановленості влади,

¹¹⁰ САГАН О. *Поняття Київського християнства, його церковна та просторово-часова ідентифікація* / О Саган // Релігія в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу до журн.: <http://www.religion.in.ua/main/analitica/11408-ponyattya-kiyivskogoxristiyanstva-jogo-cerkovna-ta-prostorovo-chasova-identifikaciya.html>.

¹¹¹ ХАРЬКОВЩЕНКО Є. 1997. *Особливості Київського християнства* / Є. Харьковщенко, А. Глушак // Історія православної церкви в Україні. – К.: Четверта хвиля, 1997, s. 8 – 22.

єдність („симфонія“) влади і церкви. З іншого боку, простежуючи історичний розвиток еліт в Київській державі X – XIII ст., Б.Кухта і Н.Теплоухова підкреслювали запозичення з Візантії лише елементів православної концепції влади, а не сприйняття доктрин як таких¹¹². В цьому сенсі церковно-державні і суспільні відносини в Київський період ґрунтувалися на засадах, сформульованих митрополитом Іларіоном у знаменитій праці „„Про закон, Мойсеєм даним, і благодаті, і істині Ісусом Христом бувшою...““¹¹³ : кожна людина відповідальна перед Богом, а весь народ, начолі зі своїми правителями, має дбати про загальнонародні, суспільні справи (на цій засаді зростав патріотизм київського християнства); всі народи рівні й рівноцінні перед Богом – цей принцип був протилежним претензіям візантійських, а згодом і московських патріархів на першість у християнському світі; розмежування функцій держави і Церкви – державна влада повинна дбати про світські загальнонародні справи, а церковна, віроповчальна, пастирська влада про „добро душ“, відповідати за моральний стан народу, а відтак Церква, як „установа Божа“, має бути незалежною від світської державної влади у справах свого внутрішнього життя, християнської віри і моралі.

Моральний вплив Київського християнства позначився і на суспільному житті. Змінилися погляди на сім'ю і сімейні стосунки. Становище жінки в християнській сім'ї стає становищем дружини, а не рабині. Доброчинність, що ґрунтувалася на заповіді християнського милосердя, стала поширюватися з прийняттям християнства. До складу „церковних людей“ за тодішнім державним законом входили не тільки священнослужителі з їхніми родинами, а й люди, що жили в так званих „богадільнях“. Церква дбала про тих, хто сам себе не міг прогодувати: про жебраків, бідних, хворих, старих, даючи цим приклад людського ставлення до всіх немічних і беззахисних.

З часу запровадження християнства у Київській державі освіти

¹¹² ІГНАТУША О.М. 2001. *Історичний поступ українського православ'я: пошук нової парадигми* / О.М. Ігнатуша // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2001. – Вип. XIII. – с. 10–22.

¹¹³ ІЛАРІОН КИЇВСЬКИЙ. *Слово про закон і благодать* / Митрополит Іларіон Київський // Ізборник [Електронний ресурс] – Режим доступу до журн.: <http://litopys.org.ua/oldukr/ilarion.htm>.

надається особливе значення. Так, св. Ярослав Мудрий засновував та впорядковував школи при храмах і монастирях для благочестивого зростання дітей та юнацтва. Тож велике значення мали монастирі, при яких зосереджувалися своєрідні центри письменства, освіти, науки тогочасного суспільства. Роль монастирів на Русі була величезна. І головна їх заслуга перед народом – не кажучи про їх чисто духовну роль – в тому, що вони були найбільшими центрами освіченості. У монастирях, зокрема, велися літописи, що донесли до наших днів дані про всі знаменні події в історії українського народу. У монастирях процвітали іконопис і мистецтво книжкового писання, виконувалися переклади богословських, історичних і літературних творів. Широка добродійна діяльність монастирів сприяла вихованню в народі духу милосердя і жалісливості. Аспекти розвитку богословської освіти і соціального вчення в даний період представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Особливості розвитку соціального вчення і богословської освіти
Православної Церкви в Україні в Київський період

Особливості церковно-державних відносин	Суспільно-моральний ідеал духовенства	Економічний і побутовий аспект суспільного життя	Соціально-філософські основи соціального вчення	Інкорпорація соціального вчення в систему богословської освіти
Концепція „симфонії влад“ Несприйняття месіанства будь-якої церкви, візантійського цезарепапізму і римського папоцезаризму	Тенденція до аскетичного ідеалу Освіченість Милосердя	Пріоритет внутрішнього світу особистості, потяг до проблем духовного.	Християнський універсалізм Паулінізм Софійність	Монастирі як осередки богословської освіти

Висновки з даного дослідження. Таким чином, погляди Церкви на соціальне буття в Київський період представляли собою синтез уявлень візантійського християнства на взаємовідносини церкви, державної влади та суспільства і ментальних та культурних особливостей слов'янських народів, що сформувало особливу систему православного християнства, відому в сучасному релігієзнавстві як Київське християнство. В київському християнстві набував пріоритет внутрішнього світу особистості, потяг до проблем духовного, а такі його риси як християнська універсальність, паулінізм і софійність в подальшому сприяли розвитку в українському православ'ї своєрідні риси і форму функціонування в соціальному аспекті: соборність, демократизм, толерантність до інших релігій і культурних традицій, схильність до екуменізму.

Отже, сучасна система духовної освіти втілює в собі усі надбання історичного поступу Православної церкви в Україні, пройшовши шлях від розрізнених духовних шкіл до розгалуженої інституціональної структури. Тому православній освіті притаманні як надбання патристичної, діалогічної традиції духовного становлення священнослужителя, так і сучасні концепції розвитку освіти в дискурсі модернізації і реформування церковно-світських відносин, що вказує на посилення соціальності богословської освіти, складовою якої є соціальне вчення Православної Церкви.

Список бібліографічних посилань

- ІГНАТУША О.М. 2001. *Історичний поступ українського православ'я: пошук нової парадигми* / О.М. Ігнатуша // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2001. – Вип. XIII, с. 10–22.
- ІЛАРІОН КИЇВСЬКИЙ. *Слово про закон і благодать* / Митрополит Іларіон Київський // Ізборник [Електронний ресурс] – Режим доступу до журн.: <http://litopys.org.ua/oldukr/ilarion.htm>.
- ІЩУК Н.В. 2010. *Соціальне вчення християнства як теоетика та теоантропология* / Н.В. Іщук // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т

- ім. М. П. Драгоманова, Українська АН. - К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 30, s. 225–231.
- Компендіум соціальної доктрини Церкви. – К.: Кайрос, 2008.
- МАРЧИШАК А. 2004. *Трансформація поглядів православ'я на місце Церкви у суспільному житті* / А. Марчишак // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Випуск 203-204. Філософія. – Чернівці, 2004, s. 75–80.
- Основи соціальної концепції Української Православної Церкви. – К.: Інформаційно-видавничий відділ УПЦ, 2002.
- Основы социальной концепции Русской Православной Церкви / Офіційний сайт Московського патріархату [Електронний ресурс] – Режим доступу до журн.: <http://www.patriarchia.ru/ua/>.
- САГАН О. 2001. *Національні прояви православ'я: український аспект* / О. Саган. – К.: Світ знань, 2001, s. 255.
- САГАН О. *Поняття Київського християнства, його церковна та просторово-часова ідентифікація* / О Саган // Релігія в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу до журн.: <http://www.religion.in.ua/main/analitica/11408-ponyattya-kiyivskogoxristiyanstva-jogo-cerkovna-ta-prostorovo-chasova-identifikaciya.html>.
- ХАРЬКОВЩЕНКО Є. 1997. *Особливості Київського християнства* / Є. Харьковщенко, А. Глушак // Історія православної церкви в Україні. – К.: Четверта хвиля, 1997, s. 8 – 22.
- Харьковщенко Є.А. Софійність київського християнства / Харьковщенко Є.А. – К.: Наукова думка, 2003, s. 224.
- Церква і світ на початку третього тисячоліття. Декларація Ювілейного Помісного Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2001.
- Яроцький П.Л. Соціальне вчення церкви за умов глобалізації / П.Л. Яроцький // Людина і культура в умовах глобалізації. Збірн. наук, статей. – К.: Парапан, 2003, s. 321–329.

THE CONCEPT OF DEVELOPMENT OF SOCIAL LEARNING AND THEOLOGICAL EDUCATION OF THE ORTHODOX CHURCH IN THE KIEV PERIOD

Vasil Michailovich Popovich, lecturer on Humanity and Law Department, Zaporozhye National Technical University, вул. Жуковського 64., 69063, м. Запоріжжя, Ukraine, popovic.vasil@rambler.ru, 0038(061)7642506

Abstract

Study provides insight into the historical development of the social teaching of the Orthodox Church in Ukraine. It characterizes the functions of social perspective in the field of theological education in the Kiev period. The study is described the importance and role of the monastery as a center of educational and social activities in its neighborhood.

Key words

Social learning, social work, Christianity of Kiev, Orthodox theological education, monastery.